

Kučera, Petr

**Obrazy asimilace a sebeuvědomování Židů v prózách Vojtěcha Rakouse a Oty
Pavla**

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 2, pp. 35-50

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77304>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20230122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Obrazy asimilace a sebeuvědomování Židů v prózách Vojtěcha Rakouse a Oty Pavla

Petr Kučera (Plzeň)

Abstrakt

Studie analyzuje a srovnává literární obrazy asimilace Židů na českém venkově na konci devatenáctého a v první třetině dvacátého století v povídkách a črtách Vojtěcha Rakouse (nar. jako Adalbert Österreicher, 1862–1935), které žánrově navazují na povídky z ghetta (Ghettogeschichte) a obrazy židovského sebeuvědomění v období po šoa (holocaustu) v autobiografických a rodinných příbězích a črtách Oty Pavla (nar. jako Otto Popper, 1930–1973), jež rozvíjejí a modifikují původní autorovo publicistické zaměření na portréty vnitřně nejednoznačných osobností. Oba autoři, vědomi si osudu pronásledovaného národa a jeho pokusů o soužití s většinou společností, používají odlišné literární postupy, avšak v podobné základní dikci, která navazuje na tradice židovské literatury a zároveň vede dialog s dobovými tendencemi v literatuře a umění.

Klíčová slova

židovští autoři 20. století; moderní česká próza; srovnávací imagologie; asimilace Židů; židovské sebeuvědomění; Vojtěch Rakous; Ota Pavel

Abstract

Images of Assimilation and Self-Awareness of Jews in the Prose of Vojtěch Rakous and Ota Pavel

The study analyses and compares the literary images of the assimilation of Jews in the Czech countryside at the end of the 19th century and in the first third of the 20th century in the short stories and features of Vojtěch Rakous (born Adalbert Österreicher, 1862–1935), which follow the genre of short stories from the ghetto (Ghettogeschichte) and images of Jewish self-awareness in the post-Shoah period in the autobiographical and family stories and features of Ota Pavel (born Otto Popper, 1930–1973), which develop and modify the author's original journalistic focus on portraits of the internally ambiguous personalities. Aware of the fate of the persecuted nation and its attempts to coexist with the majority society, both authors use different literary methods, but in a similar basic diction, which follows the traditions of Jewish literature and at the same time leads a dialogue with contemporary tendencies in literature and art.

Key words

Jewish authors of the 20th century; modern Czech prose; comparative imagology; assimilation of Jews; Jewish self-awareness; Vojtěch Rakous; Ota Pavel

Ve 20. století psali židovští autoři v zemích Koruny české až do 2. světové války česky nebo německy, v hebrejštině nebo v jidiš jen v ojedinělých případech. V důsledku šoa a nuceného vysídlování německy mluvících obyvatel Československa (včetně části židovských navrátilců z nacistických koncentračních táborů) zaniká v českých zemích tradiční polylingvismus a s ním spojená polyliterárnost. Asimilace židovského obyvatelstva probíhala od poslední třetiny 19. století stále rychleji, znalost židovských jazyků, ale i duchovních a kulturních tradic se zejména na venkově omezovala na rodiny rabínů a aktivních členů větších náboženských obcí se synagogou, židovskou školou a židovským hřbitovem.

Hillel J. Kieval poukazuje na předpoklad, ze kterého vycházela kulturní integrace českých Židů v období emancipace – přesvědčení, že německý jazyk a německá kultura se stanou hlavními nástroji společenského pokroku a národního sjednocení; nová demografická i politická situace na přelomu 19. a 20. století dala vzniknout česky hovořící střední třídě, která se podílela na vlastním kulturním a jazykovém obrození a zpochybňovala postavení němčiny v politickém a kulturním životě českých zemí.¹

Zásadní změny, k nimž docházelo od čtyřicátých let 19. století ve všech sférách veřejného života, reflektoval v židovské literatuře nový žánr povídky z ghetta (*Ghettogeschichte*) tematizující každodenní život různých skupin obyvatel ghetta. K zakladatelským osobnostem žánru patřili Leopold Kompert (1822–1866) či Max Grünfeld (1856–1935). Obdobím po emancipaci se z česky píšících prozaiků zabývají Vojtěcha Rakous (rozený Adalbert Östreicher/Österreicher, 1862–1935) a Max Lederer (1875–1937).

Michal Frankl, Martina Niedhammer a Ines Koeltzsch soudí, že Vojtěch Rakous ve svých svěžích a humorných povídkách z každodenního života Židů na českém venkově líčil mezilidské vztahy v době vzrůstajícího antisemitismu v idealizovaném světle, třebaže zcela neignoroval konflikty jak uvnitř židovské společnosti, tak i mezi Židy a křesťany; oceňují, že si všímá mizející venkovské židovské kultury, kterou likvidovala probíhající migrace zejména mladé generace do měst. Autoři si speciálně všímají Rakousovy pozdní povídky *Dva poslední*, jejíž obraz židovského hřbitova chápou jako svědectví již neexistujícího venkovského života Židů a symbolické místo jejich návratu (hrobník se navzdory odcizení se svými dětmi rozhodne pohřbít zesnulého syna na židovském hřbitově v rodné vsi a recitovat za něj kadiš). Autoři připomínají rozšířený pocit ztráty tradiční židovské kultury v dobách rychlé urbanizace, industrializace a dalších společenských změn – pocit, který byl častým námětem v českožidovské a sionistické literatuře.²

Kateřina Čapková uvádí dva podstatné rozdíly mezi židovskými „asimilanty“ v Čechách a v německy mluvících zemích – v Německu a Rakousku byli Židé novou vlnou antisemitismu nuceni veřejně obhájit své němectví, které pro ně již bylo samozřejmostí, a tak definovali své židovství jako náboženskou konfesi (označovali se jako Němci či Rakušané izraelitského či mojžišského vyznání); první generace Čechožidů naproti tomu mu-

1 KIEVAL, Hillel J.: *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 16.

2 FRANKL, Michal – NIEDEHAMMER, Martina – KOELTZSCH, Ines: *Sporná rovnoprávnost: Židé v českých zemích, 1861–1917*. In: ČAPKOVÁ, Kateřina – KIEVAL, Hillel J. (eds.): *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami*. 1. vyd. Praha: NLN, 2022, s. 145–190, zde s. 169–170.

sela mezi Židy pro českou národnost agitovat, tzn. zajistit bohoslužby v češtině a získávat pro proces integrace Židů do české společnosti podporu u české politické reprezentace.³

Literární obrazy proměn židovského života na středočeském venkově v prvních desetiletích 20. století se dochovaly zejména v souboru povídek a črt *Vojkovičti a přespólní* Vojtěcha Rakouse. První vydání z roku 1910 bylo v 7. vydání z roku 1926 rozšířeno o texty z období 1910 až 1925 – ve třetím svazku nazvaném *Povídky a črty židovské a nežidovské* se autor ve více než třech desítkách textů soustředěně zabývá česko-německo-židovským soužitím v rovině duchovní, jazykové, kulturní i společensko-politické. **Vojtěch Rakous** (vlastním jménem **Adalbert Österreicher, 1862–1935**) je považován za originálního vypravěče nápaditě pointovaných příběhů z každodenního života zejména chudých venkovských Židů, který přispěl k rozkvětu české meziválečné humoristické prózy. Komická autorská perspektiva zjednává postavám rázovitost a nezaměnitelný lidský půvab, což jsou vlastnosti, které nepochybně přispěly ke kladnému přijetí próz i v nežidovském prostředí.

Počátky Rakousovy literární tvorby jsou spojeny s črtami a povídkami, které psal na zakázku pro příležitostné tisky a později periodika českožidovského hnutí. Tendenčnost, ke které se Rakous otevřeně hlásí, neubírá textům na působivosti, což je dáno především bohatstvím životního materiálu. Epizodické a anekdotické příběhy jsou vystavěny na principech kontrastu a paradoxu, často s využitím ironie a sebeironie. Zdánlivě vše slouží překvapivému a humornému vyznění příběhů, které však i v anekdotických zkratkách odkazují k vážnějším existenciálním problémům židovských komunit.

Rakous se – s odkazy na nízké formální vzdělání – stylizuje do podoby prostého člověka. Učňovská a podnikatelská léta v Praze, soustavná četba i působení v českožidovském hnutí však postupně proměňují venkovského chlapce v intelektuála a spisovatele, jehož vzhled do problematiky jak soužití židovského a nežidovského obyvatelstva Čech, tak i do obecné existenciální krize moderního člověka je překvapivě hluboký. Ve středoevropských židovských, ale také nežidovských kulturních tradicích je zvykem zmocňovat se vážných témat prostřednictvím komicky vyznívajících paradoxů a hyperbol, s více či méně (sebe)ironickým odstupem, který není chladnou neúčastí, ale naopak usiluje o celistvý a harmonizující pohled na skutečnost.

Následující poznámky a zkrácené citáty z Rakousových povídek jsou pokusem o přestřehnutí téměř až sociologicky důkladného poznávání interkulturních aspektů česko-židovského soužití v období od konce 19. do poloviny dvacátých let 20. století na středočeském venkově i v bývalé židovské čtvrti na Starém Městě v Praze.

Oprávněné zdůrazňování vstřícného vztahu masarykovského Československa k vlastním Židům i k prudce narůstajícímu počtu židovských imigrantů z východní Evropy by nemělo zastřít fakt, že i v českých zemích sílil antisemitismus, třebaže jeho podoby neměly rasovou motivaci a násilný charakter srovnatelný s tragickými událostmi v okolních zemích. Zvlášť bolestnou podobu fenoménu cizosti ztvárnil Rakous v rozsáhlé povídce s výraznými autobiografickými prvky *Kieslerův Lojza v židovské škole*. Pro chudého českého Žida je německy vedená a bohatými Židy sponzorovaná židovská škola zdrojem těžké frustrace, neboť i učitel – jako základní opěrný bod pro budovní důvěry a jistoty – v ní

3 ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, s. 97.

pod tlakem předsudků židovských zbohatlíků zcela selhává: „*Lojza byl dítětem přírody. [...] pojednou mu bylo do zpěvu. „Wie viele Sterne sind am Himmel“ sice neuměl, ale [...] bez ohledu na přítomné panstvo, spustil svou zamilovanou: „Vysoký javore...“ Paničky i páni sestrkovali hlavy. [...] vypadá jako hasťos a opovíží se jít v čele ostatních dětí [...] Průvod se ubíral dál bez Lojzy a tento s tlukoucím srdcem stanul před panem Mautnerem a učitelem jako provinilec [...] Pan Mautner však stál na svém, že Lojza se musí vrátit domů, a když Lojza pořád jen záporně vrtěl hlavou, [...] dodal zlostně a bez obalu: „Táhni, kam chceš, jen ne s námi; vypadáš jako tulák a všem bys nám plodil ostudu.“⁴*

Pozoruhodnou symbiózu židovského a křesťanského prostředí představuje vztah postav vypravěčových židovských prarodičů k místnímu faráři. V tomto vztahu se zračí nejen rysy sousedské náboženské tolerance z doby před hilsneriádou a přílivem Židů prchajících do českých zemí před pogromy ve východní Evropě, ale také transformace dříve rigorózně vymezených náboženských obsahů svátečních zvyklostí v širší významy společensko-kulturní, které je možné sdílet napříč konfesemi, jako je tomu např. v povídce *Dny všední* (z cyklu *Dědeček a babička*): „*Z fary dědeček s babičkou leccos dobrého užili, nejvíce v létě ovoce z farské zahrady a medu na podzim. Za to zase babička o první den židovských Velikonoc nesla na faru plný ubrousek macesů a velikou, krásnou macelokš [...] Farář macesy do kávy hrozně rád a na macelokš – říkával babičce – se těšil celý rok. Jednou mu ji musila také připravit farská kuchařka, ale ať ji dělala podle návodu babiččina, nepovedla se. „Nic na ní nebylo židovského“, stěžoval si pak farář babičce, „bylo to jídlo čistě křesťanské.“⁵*

Ortodoxní židovství bylo ve více či méně reformovaném židovském prostředí českého venkova spojováno s polskými Židy, kteří přicházeli především z chasidských městeček (štetlů) v Haliči a byli na první pohled rozeznatelní úpravou vlasů a vousů, pokrývkou hlavy a oblečením, tedy náhodně vzniklými prvky, z nichž se posléze staly neodmyslitelné atributy obrazu ortodoxního Žida. Ztráty těchto rysů v důsledku asimilace si Rakous všimá na postavě mladého židovského učitele v titulní povídce cyklu (i celého třísvazkového souboru) *Vojkovičtí a přespolní*, který se chce vrátit do Polska na uvolněné místo rabína: „*Všechno se Mendlovi dařilo, pouze buchr Koperle ho v posledním čase znepokojoval. [...] Mendl by ho byl nerad ztratil [...] Také by v něm už nikdo nebyl poznal [...] polského buchra v kaftanu a s pejzy. Kaftan už dávno odložil, pejzy shodil [...]. „Řeknou mi, pane Koperle,“ uhodil jednoho dne z nenadání na buchra, když po skončeném vyučování byli sami ve školní světnici. „Co voni to pořád mají s tím jejich Polskem? Copak je to takový med, být tam u nich rabínem?“⁶*

Rigorózní dodržování tradic se v Rakousových obrazech ze židovského prostředí českého venkova omezuje hlavně na rituální porážku zvířat a úpravu pokrmů. Ohrožení tradičního postupu je v poměrně rozsáhlé a dramaticky gradující povídce *Husák* vnímáno postavami jako vážný problém, třebaže vypravěčův lehce ironizující tón by mohl svědčit o opaku: „*Byl pátek večer. [...] Za chvíli ozval se ze síně tlumený výkřik - „Povídám, Korálku,*

4 RAKOUS, Vojtěch: *Kieslerův Lojza v židovské škole*. In: Týž: *Vojkovičtí a přespolní*. Sv. I. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 213–214.

5 RAKOUS, Vojtěch: *Dědeček a babička: Dny všední*. In: Týž: *Vojkovičtí a přespolní*. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 11 a 14.

6 RAKOUS, Vojtěch: *Vojkovičtí a přespolní*. In: Týž: *Vojkovičtí a přespolní*. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 87.

ustávej!“ [...] „Husák nemá vytráveno!“ [...]; která [...] židovská hospodyně nechápe plnou tragiku těchto tří osudných slov vyslovených v pátek večer, kdy se již košerovat nesmí? [...] Jen když husák bude mít ještě tolik síly, aby po říznutí pohnul křídlem nebo nohou, tak bude košer. [...] Jandourková drží husáka břichem vzhůru, Adler mu napíná krk, rty jeho šeptají požehnání, [...] nůž zableskne se v mdlém svitu svíček – a proud vřelé krve tryská do rendlíku. [...] Adler pouští husáka. Tento dopadne těžce na zem a v smrtelném zápase zatřepetá ještě oběma křídly. Adler [...] pravi slavnostně: „Košer, každý rabín ho může jíst.“⁷

V povídce *Fechtem u židovských milionářů* napadá Rakous rozšířený stereotyp o etické vyspělosti bohatých Židů, kteří jsou solidární se svými chudými souvěrci. Nešlo však o tradiční finanční či jinou výpomoc v rámci konkrétní židovské obce, ale o novou zkušenost s masami neznámých východoevropských Židů, kteří byli zpravidla chudí, ortodoxní a v každodenní komunikaci používali východní variantu jidiš – s despektem na tyto „polské židy“ pohlíželo nejen jejich křesťanské okolí, ale i bohatí germanizovaní Židé. Na věrohodnosti dodává Rakousově svědectví vlastní zkušenost v roli fechta (žebračka, zde prosebníka o pomoc pro židovské uprchlíky): „Nesčetné tisíce [...] bloudili světem bez cíle a konce. Ženy, děti, starci... Po celém světě sbírala židovská sdružení příspěvky na ulevení bezmezného utrpení. Byl jsem vyzván, abych se zúčastnil sbírání milodarů, a šel jsem. [...] Legenda o „dobrém židovském srdci“, aspoň co se týče židovských milionářů v továrním městě na periferii Prahy, je nestydatou lží! Přivítání celkem všude stejné, jen vytáčky a odbyty mělo různé formy. [...] Přišel jsem domu a nejdříve jsem si umyl čisté ruce. Několik židovských milionářů totiž, na místo příspěvku, podalo mi blahosklonně – ruku. Pak mi žena narychlo musila vařit černou kávu. Neboť se mi obracel žaludek.“⁸

Úžas z autentické – a v českém prostředí neobvyklé – zbožnosti prchajících východních Židů spojuje Rakous v povídce *Zpívající vlak* se vzpomínkou na dětství. Obraz zpívajícího uprchlického vlaku, v jehož posledním vagónu chasidské muži rituálně rozsvítí šábesové svíčky na slavnostně prostřeném stole, je působivou alternativou k převládající dobové reakci zděšení (ať již v empatické či naopak v antisemitské podobě) z rozsáhlého židovského exodu z východní Evropy před první světovou válkou a na začátku války.

V centru pozornosti se ocitá hebrejská liturgická píseň *Lecho dodi* (česky: Pojď, můj milý) židovského mystika ze 6. století rabiho Šloma Alkabece ze Safedu, která v jisté návaznosti na Šalamounovu *Píseň písní* zobrazuje Izrael jako nevěstu, která vítá příchod svého ženicha, jímž je šabat (v jidiš šábes). Před negativními emocemi z uprchlické vlny upřednostnil Vojtěch Rakous originálně silný prožitek radosti, který se pojí se šabatem jako symbolickou událostí vzájemného láskyplného vztahu Hospodina a společenství Izraele: „To není náš vlak,“ vysvětloval nádražní zřízenec, „tohle přijíždí zvláštní vlak s haličskými uprchlíky. [...] všichni zpívali tutěž píseň podivné melodie a zpíval ji každý vůz [...]. Vůz míjel za vozem a do nádraží vjel poslední. Ale ten nebyl tmavý. [...] Uprostřed vozu stál pokrytý bílým ubrusem a na stole několik hořících svíček v starožitných svícnech. [...] A mužové v osvětleném voze zpívali tutěž píseň, kterou hlaholil celý vlak. [...] Vidím naši světnici v Brázdímě plničkou

7 RAKOUS, Vojtěch: *Husák*. In: Týž: Vojkovičtí a přespólní. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 103–109.

8 RAKOUS, Vojtěch: *Zpívající vlak*. In: Týž: Vojkovičtí a přespólní. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 162–167.

děti, vidím matku a otce... Otec stojí u stolu pokrytého sobotním ubrusem, na ubruse svícen s lojovou svíčkou a otec zpívá... zpívá tutéž píseň, kterou zpívá celý vlak: „Lecho dodi...“.⁹

Učňovská léta spojená s Prahou představují pro židovského chlapce z českého venkova přínos profesní, ale národnostně a jazykově jde o období četných zklamání, neboť jeho pobyt je spojen s chudinským bydlením v prostoru bývalého židovského ghetta a se snahou pražských židovských obchodníků o společenský vzestup prostřednictvím němčiny, jak je tomu v povídce *Prst vzpomínek*: „Bydlil jsem v zapadlé uličce židovského města nedaleko starého židovského hřbitova. [...] Kterak neměl jsem zde toužiti po naší chalupě, po naší vesnici, po jejím vzduchu, světle, a slunci? Jako můj šéf, tak i můj bytný neznal poctivého českého slova; a tak se stávalo, že jsem častokrát neslyšel promluvíti po celé dny česky – v Praze! Jako jiní, kteří v tehdejších letech z českých vesnic přišli do Prahy a přes to, že německy neuměli, přece navždy utonuly v tom moři německého židovství v Praze [...]“¹⁰

Klesající význam tradičního vzdělávání v židovských jazycích a náboženství dokládá povídka *Jak se u nás nábožensky vychovávalo* – otcova znalost hebrejštiny a schopnost alespoň číst texty v jidiš již není na další generaci přenositelná; i z jiných črt a povídek je zřejmé, že posledním reliktem židovských tradic je gastronomie a částečně slavení nejvýznamnějších svátků v roce: „Náboženství vyučoval otec svoje potomstvo sám. Číst a psát otec valně neuměl, a to ani česky, ani německy, jenom psát něco „jidisch“ [...]; ale v hebrejštině se vyznal důkladně. [...] Všecko vyučování náboženství sestávalo z učení hebrejštině, hlavně z překládání chumise z hebrejštiny do – němčiny. [...] Nejpodstatnější část naší náboženské výchovy záležela v přísných jídelních předpisech. [...] nám dětem rodiče stále uváděli na paměť, že kdo z nás by se proti některému z těch předpisů prohřešil, rána druhého dne se nedočká a jistě zemře.“¹¹

Atmosféru strachu Židů po protižidovských demonstracích na podzim roku 1899 (na mnoha místech v Čechách a na Moravě docházelo k rozbíjení oken a davovým projevům nenávisi, při nichž například v Brandýse nad Labem muselo zasahovat četnictvo a vojsko)¹² evokuje formou svérázného dialogu o smyslu židovské existence povídka *Když se okna tloukla...* Bezvýchodnost židovské situace lapidárně vyjadřuje Modcheho replika o křtu Židovky, která i nadále zůstává Židovkou, třebaže pokřtěnou: „To mi ale pověz, proč teď nám okna vytloukají?“ „Proto, že jsme židé,“ odpověděl Modche s filosofickým klidem. [...] „A není to od nás vlastně hloupé, že jsme židé?“ „Ale, Rezi...!“ zhrozil se Modche, „že se nebojíš božího trestu!“ [...] „A já ti něco řeknu, Modche,“ [...] „já se dám pokřtít.“ Modche [...] nedovedl ze sebe vypravit nic než uděšené: „Šema Jisroel!“ [...] „Jen jestli jsi se, Rezi, nezbláznila?“ mínil

9 RAKOUS, Vojtěch: *Fechem u židovských milionářů*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 168–169.

10 RAKOUS, Vojtěch: *Prst vzpomínek*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 209.

11 RAKOUS, Vojtěch: *Jak se u nás nábožensky vychovávalo*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. II. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 229–232.

12 Blíže k demonstracím v českých a moravských městech srov. KREJČOVÁ, Helena – MÍŠKOVÁ, Alena: *Poznámky k otázce antisemitismu v českých zemích na konci 19. století*. In: HOENSCH, Jörg K. – BIMAN, Stanislav – LIPTÁK, Lubomír (eds.): *Emancipácia židov – antisemitizmus – prenasledovanie v nemecku, Rakúsku-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999, s. 45–71, zde s. 51.

starostlivě. „[...] mám už toho strachu a toho trápení dost. Dám se pokřtít a budu...“ „Pokřtěnou židovkou,“ doplnil Modche [...].¹³

Fenomény prvorepublikového politikaření a postupného příklonu i bohatých průmyslníků – germanizovaných Židů k češství, které slibovalo přinášet zajímavé příležitosti, se Rakous věnuje v povídce *Pan Rosenbaum, český žid*. Rakous vnímá s pronikavostí satirika propojení byznysu s politikou, které ve skutečnosti ovládlo veřejný prostor nové republiky, třebaže mediálně operovali politické strany s kategoriemi národa, vlasti apod.: „Továrník každým coulem. Vyráběl rezná plátna a zaměstnával přes pět set lidí. Ve veřejnosti jinak nemluvil než německy [...] Židem byl – dle výroku místního rabína – přímo vzorným. [...] Vládnoucí strana, v úzkostech o ohrožené dodávky, [...] připadla na – židy. Navštívil mne truhlář Záruba [...] Do nové školy měl dodávati podlahy a dveře. „Tak co tomu říkáte,“ sděloval mi důvěrně, „my chceme kandidovati také jednoho vašince, českého žida pana Rosenbauma.“ Všecek jsem užasl. „Pan Rosenbaum že je českým...“ [...] Hned toho bylo plné město, že pan Rosenbaum se stal českým židem a že bude volen do obecní rady. Někteří starověrci mysleli, že na to české židovství se musil pan Rosenbaum dáti drobátko pokřtít, ale to nebyla pravda.“¹⁴

Vzpomínka na dětství prostoupené niternou zbožností židovských rodin na středoevropském venkově v povídce *Jak bývalo u nás o dlouhém dnu* zachycuje fázi asimilace, v níž v synagoze zaznívají hebrejské liturgické písně, ale s pojmem synagoga se již nesetkáváme – Rakous ve všech prózách označuje židovské modlitebny katolickým výrazem „kostel“. Hebrejskou liturgickou píseň Kol Nidre, která je modlitbou za veřejné zrušení slibů, zpívá v aškenázském obřadu kantor třikrát – postupně zesiluje hlas od pianissima až po fortissimo, čímž výrazně zvyšuje naléhavost modlitby i pro účastníky, jejichž znalosti hebrejštiny neumožňují porozumět lexikálním významům slov písně. Nábožensky mystické prožitky se u nové generace značně asimilovaných českých Židů proměňují v zážitky estetické: „Eriv Jom Kipur uplynul tak mezi samým jídlem jako voda. [...] Po večeri jsme se ubírali do kostela [...] Nevelký domek, stojící o samotě za vsí a rozdělený na dvě téměř stejné části. V jedné byl byt šamesův, v druhé vlastní modlitebna, čistě vybílena a prostince zařízena. [...] Svým nejhlubším hlasem započíná kantor „Kol Nidre...“ [...] já nikdy nebyl tak do hloubi duše rozechvěn, jako když ten náš vesnický kantor svým neohebným, necvičeným hlasem započal ono tajemné „Kol Nidre“ – ačkoli jsem nerozuměl ani desátému slovu.“¹⁵

Důležitou roli sehrál na českém venkově *Kalendář česko-židovský*, který podobně jako populární německo-židovský kalendář *Pascheles 'Israelitischer Volkskalender* poskytoval informace nejen o obřadních cyklech židovského i křesťanského roku, o jmeninách, o prodejních trzích a událostech hospodářského života, ale v češtině přinášel literární texty, které se zaměřovaly na každodenní život českých Židů, jejich literární, kulturní a politické

13 RAKOUS, Vojtěch: *Když se okna tloukla...* In: Týž: Vojkovičtí a přespólní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 11–12.

14 RAKOUS, Vojtěch: *Pan Rosenbaum, český žid*. In: Týž: Vojkovičtí a přespólní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 28.

15 RAKOUS, Vojtěch: *Jak bývalo u nás o dlouhém dnu*. In: Týž: Vojkovičtí a přespólní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 51–52.

snahy.¹⁶ Třebaže u cizích rodin germanizovaných Židů Rakous pravidelně zmiňuje svou averzi vůči „němčícím židům“, v povídce *V první službě* je k postavě strýce shovívavý a jeho „němčení“ označuje jako jistou záhadu.

Na rozdíl od bohatých – zejména městských – plně germanizovaných Židů, kteří mluvili německy i ve všední dny, je česky mluvící strýc nerozeznatelný od asimilovaných českých Židů; ve sváteční dny však používá němčinu jako komunikační prostředek pro sdílení náboženských a obecně nevšedních obsahů. Čeština je v tomto nazírání pouhým lidovým jazykem, který nemůže být nositelem židovských reálií: „*Celý týden se u strýce hovořilo česky, jak ale nadešla sobota, konec. [...] v jiných židovských rodinách se dělo podobně [...] z čistého jasna padl spásný paprsek světla do temných záhad [...] vycházel od prosté osoby kosteleckého Klingra [...] roznášel v určitý čas souvěrcům německo-židovské kalendářčky [...] na deskách bylo písmo hebrejské a české! [...]. Také strýc sobě knížky hned povšimnul. „Co to máte?“ tázal se Klingra. [...] Taký židovský kalendář, – ale jaký!“ A podával knížečku strýcovi. [...] „Co je to za knihu?“ křičel na Klingra a bezděčně si utíral ruce o šosy kabátu. „Kde jste to sehnal? Vždyť je to české! To že je židovský kalendář?“¹⁷*

Rakous si všímá i jemných rozdílů v pojetí kategorií cizího a jiného ve venkovské komunitě, která přirozeně tíhne k důrazu na stejnost. V povídce *Marečkova poslední cesta* je asimilovaný český Žid vnímán svým křesťanským okolím jako součást české venkovské komunity. Jakmile se však objevily německé prvky v pohřebním obřadu, upozaděné vědomí Marečkovy židovské jinakosti se okamžitě dostalo na povrch a oddělilo ho od okolí, které ztotožňovalo křesťanské náboženství s češtvím a židovskou vírou naopak s němectvím: „*Jmenoval se Markus Kornfeld. [...] všude se mu říkalo pouze „Mareček“ [...] bylo to o žních a Mareček se právě chystal vozit první mandele – roznemohl se a v krátkosti na to zemřel. [...] Na hřbitově ticho; zraky všech upjaty jsou na kazatele. [...] „Meine Andächtigen! Verehrte Trauergäste!“ [...] Že mluví německy a že mu následkem toho tři čtvrtiny posluchačstva nerozumí – co na tom? [...] „Vida, ten Mareček [...] přece nebyl, jakým se dělal. Pořád, po celý svůj život jako by byl našincem, a nakonec... [...] Ale přece se nakonec ukázalo, že byl – židem.“¹⁸*

Povídka *Židovské dítě v německé škole* svědčí o stupňujícím se národnostním napětí, které dovádí Rakouse až do polohy zobecňujících protiněmeckých stereotypů. Vykročit za takové situace z vlastního nacionalistického tábora se jeví jako pochybení, protože jiné je v atmosféře nenávisti vnímáno jako cizí. Náboženské rozdíly jsou vypjatým nacionalismem zdánlivě odsunuty do pozadí, avšak jen do okamžiku, kdy je cizí identifikováno jako židovské, a tak se stává neakceptovatelným: „*Těch dětí mi bylo vždycky líto; [...] Takové židovské dítě německá škola olupuje o to nejdrahocennější: o krásné, slunné dětství, naučí jej přetvářce, lži [...] nakape mu jedu nelásky a nevráživosti k lidu, uprostřed něhož židovské dítě vyrůstá [...] Kamarádi z české školy posměšně pokřikovali za bývalým kamarádem [...] židovský*

16 KIEVAL, Hillel J.: *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 48 n.

17 RAKOUS, Vojtěch: *V první službě*. In: Týž: Vojkovičův a přespolní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 62–68.

18 RAKOUS, Vojtěch: *Marečkova poslední cesta*. In: Týž: Vojkovičův a přespolní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 70–73.

žáček naučil se úzkostlivě vyhýbatí bývalým přátelům. [...] židovské dítě zvyká i tomu, považovati sama sebe za cosi jiného, odlišného od svého okolí; a toto vědomí odlišnosti roste [...].¹⁹

Naopak v povídce *Židovské dítě v české škole* adoruje Rakous v postavě učitele Kučery ideální přístup k dětem českých Židů z pohledu českožidovského hnutí: umožnit židovskému dítěti dokonalou asimilaci v českém prostředí. Jedině takto vychovávané dítě může být šťastné, protože již není Židem, tzn. nebude vystaveno odmítání, ústrkům nebo dokonce pronásledování. Rakous jako publicistický i literární propagátor asimilačního modelu českožidovského hnutí nepřipouští možnost integrace uchovávací původní identitu a zároveň umožňující bezkonfliktně koexistovat s jinonárodním či jinak nábožensky orientovaným okolím. Nemožnost integrace (nebo jen úvah o ní) svědčí o intenzitě národnostního konfliktu a o celkové míře intolerance ve společnosti: „Do české školy dáte dítě? A víte, že je bude vyučovati učitel Kučera? [...] tažte se některého L...ského žida a každý vám řekne, že učitel Kučera nemá L...ské židy rád. [...] Že učitel Kučera L...ské židy nemá rád, tomu jsem se nedivil, já jich také neměl rád. [...] Pět let postupoval učitel Kučera se svými žáky od třídy ku třídě. [...] Pod jeho vedením stala se mému chlapci česká škola druhým domovem [...] za celý čas ani jednou nepocítil, že by byl nějaký rozdíl mezi ním a ostatními žáky.“²⁰

Povídka *O tom vystupování z víry* lapidárně, a přitom velmi pregnantně uvádí skutečnou motivaci k opouštění židovské víry: negativní reakce okolí, které Židy odmítá jako radikálně jiné nebo dokonce cizí. Objevuje se zde motiv nemožnosti zcela a náhle opustit židovství (podobně jako v povídkách o Rezi a Modchem by křest učinil ze Židovky pouze pokřtěnou Židovku): „Průměrný žid odchází z víry ne proto, že on tu víru nemá rád, ale proto, že ji nemají rádi – jiní. Jistě i žid vystoupilý z víry zachovává si ještě kus židovského cítění. Není prostě možno, aby se stal z víry vystoupilého žida obratem ruky antisemita. To až teprve jeho děti, nebo děti jeho dětí budou našim dětem nebo dětem našich dětí – nadávat do židů.“²¹

S humorem a ironií se Vojtěch Rakous vyrovnává v povídce *O židu přeasimilovaném* s opačným extrémem, než který představovali před rokem 1918 „němčící židé“, a sice s židovskými občany Československa, kteří svou proměnu v Čechy dovedli ad absurdum. Třebaže je Rakous příznivcem uměřeného až nenápadného chování českých Židů, ideově stojí na pozicích asimilace, která se však od „preasimilovanosti“ liší jen mírou vnějškové manifestace češtví: „Žid asimilovaný je jistě milý člověk, zvláště takový, který si své asimilovanosti vůbec není vědom [...] On by rád i soboty uctil – proč ne? Ale zahálet dva dny po sobě? Tohle ať dělá Rotschild, je taky židem a má na to. [...] Zcela jiného druhu jsou židé přeasimilovaní. Zpravidla přebývají ve větších městech a většina z nich objevila se na světě současně [...] 28. října 1918, v den převratu... [...] V ten den se znovu narodil a spatřil jiné světlo světa. [...] Žid asimilovaný

19 RAKOUS, Vojtěch: *Židovské dítě v německé škole*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 149–152.

20 RAKOUS, Vojtěch: *Židovské dítě v české škole*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 158–161.

21 RAKOUS, Vojtěch: *O tom vystupování z víry*. In: Týž: Vojkovičtí a přespolní. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 193.

*je člověk nenápadný a prostě a přirozeně zapadá v rámec svého okolí. Žid přeasimilovaný je zjev protivný – protivný židům, nežidům i pánu bohu.*²²

— — —

Období od první republiky až do počátku sedmdesátých let 20. století přibližuje ve svých autobiografických a rodinných povídkách a črtách novinář a spisovatel **Ota Pavel** (narozen jako **Otto Popper, 1930–1973**). Pocházel ze smíšené, nábožensky málo aktivní židovsko-křesťanské rodiny. Své židovství objevoval až pod tlakem válečných událostí v nacisty okupované zemi (dva starší bratři a otec prošli koncentračními tábory) a v poválečném Československu padesátých let, kdy se v politických procesech naplno projevil antisemitismus komunistického režimu. Právě období šoa charakterizovaného strachem z udání a následného mučení, poprav nebo transportů probudilo ve vnímavém chlapci schopnost ostrého vidění etické problematiky i rozporů mezi totalitní propagandou a životní realitou.

V dětství a mládí se Pavel věnoval aktivně sportu, později trénoval mládež – své zkušenosti zúročil a dále rozvinul jako sportovní novinář, jehož nepřehlédnutelným vkladem do české sportovní publicistiky je beletrizovaná podoba sportovní reportáže a portréty s důrazem na etickou problematiku sportu, ale i na fenomény odříkání, sebepřekonávání či pěstování opravdového přátelství. Na rozdíl od dobové publicistiky netíhl Pavel k oslavování sportovních úspěchů prezentovaných jako vítězství socialistického zřízení, ale zajímal se stále víc o opomíjené vnitřní zápasy sportovců, a to i těch, kteří navzdory obrovské pili nikdy nestanuli na stupních vítězů.

Bohumil Svozil připomíná zájem Oty Pavla o ruské prozaiky Nikolaje Vasiljeviče Gogola, Antona Pavloviče Čechova, Maxima Gorkého, později i o Lva Nikolajeviče Tolstého a zejména o židovského spisovatele Isaaka Babela, který se mu stal tvůrčím idolem pro sugestivní umělecký výraz i témata próz. Ze západoevropských prozaiků četl Pavel hlavně Stendhala, z amerických Jacka Londona a Ernesta Hemingwaye, jehož novela *Stařec a moře* patřila k jeho nejoblíbenějším.²³

Inspiraci pro své psaní nalézal Pavel i v malířství a zejména ve fotografii, kterou považoval jak za umění, tak i za dokument. Nejvíce si však z uměleckých druhů cenil hudby, protože se podle jeho názoru dostane nejvíce k srdci lidí a je nejrozmanitější. Svozil spatřuje právě v moderní hudbě zdroj, ze kterého se napájely Pavlovy tvárné postupy, zejména rychlé přechody z polohy do polohy, sklon k významovým zvratům a kontrastům nebo ke zkratkovitému vyjadřování.²⁴

Pavlův blízký přítel a exilový židovský spisovatel kroužící kolem tématu šoa Arnošt Lustig zdůrazňuje Pavlovo úzké sepětí s češtvím a Čechami: „*Byl originální, asi jako je*

22 RAKOUS, Vojtěch: *O židu přeasimilovaném*. In: týž: *Vojkovičův a přespolní*. Sv. III. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926, s. 200–206.

23 SVOZIL, Bohumil: *Krajiny života a tvorby Oty Pavla*. 1. vyd. Praha: Jiří Tomáš – Akropolis, 2003, s. 38–39.

24 Tamtéž, s. 71.

*originální česká země a lidi, kteří dýchají vzduch kolem sebe a pozorují hvězdy nad sebou. Napájel se českou zemí, jako se bude propříště česká země napájet jím.*²⁵

Aleksander Kaczorowski vnímá Pavlovo češství v kontextu židovského sebeuvědomování – Pavel podle něho pochopil, že češství a židovství v něm koexistují a že je může svou literární tvorbou spoluutvářet. Kaczorowski upozorňuje na skutečnost, že za většinu rodinných příběhů sice Pavel vděčil otci, ale mnohé se dozvěděl také od své vzdálené příbuzné Wilmy Iggersové, kanadské znalkyně kultury a dějin českých Židů, která se narodila v Horšovském Týně.²⁶

Ota Pavel literárně zpracoval řadu rodinných událostí a příběhů z meziválečného období, ale svou nejvlastnější polohu našel v povídkách z doby, kterou už sám zažil. V dopise z 11. 12. 1967 se o tom svěčuje svému bratru Hugovi: *„Dělali jsme první republiku, ta se mi dělá nejhůř, protože to neznám tak, abych si mohl vymyslet a domyslet. Některé moc zajímavé věci mi řekla máma [...] Největší potíž je v tom, že ty příběhy našeho táty jsou takové epizody a delších příběhů na povídku je málo. Ale hrozně se těším na ty poválečné povídky, zvlášť na dobu, kdy už zestár.*“²⁷

V povídkách z nejstaršího – prvorepublikového – období si Pavel všímá tatínkovy židovské podnikavosti, obchodního talentu, jakož i sepětí s rodinou. Židovsko-křesťanská bipolarita je nazírána s laskavým humorem, který může místy působit až příliš útěšně. Podobně si počíná i Vojtěch Rakous v povídkách z období vlastního dětství a mládí. Vedle obecně platného psychologického poznatku o sklonu lidské mysli k idealizaci vzpomínek z dětství a mládí je třeba vzít v úvahu zejména skutečnost pozdějších společenských turbulencí (ve třicátých letech u Rakouse) a vlastní zkušenost se šoa u Pavla. Povídka *Nejdražší ve střední Evropě* je ještě prosluněna činorodou prvorepublikovou atmosférou: *„Tatínek ani nepromluvil, jenom na ni vrhl odmítavý pohled. Byl totiž přesvědčen, že rozumí obchodu líp než maminka a všichni její křesťanští příbuzní dohromady. V tomto pohledu byla obsažena tisíciletá moudrost předků a také holá skutečnost, že za ty peníze, co kapři vynesou, budeme moct jet do Itálie i s celým příbuzenstvem. Musím podotknout, že toho se maminka obávala nejvíc.*“²⁸

Motivy židovství se v povídkách z dob tatínkovy meziválečné slávy objevují v podobě ještě nezvlněné, spíše jako jistá kulturní zajímavost, která prostě patří k postavě tatínka a s ním spojeného okruhu lidí. Tak je tomu např. v povídce *Ve službách Švédska*: *„Podle tatínka byl však pan Korálek především gangster a hlavní důvod zřejmě spočíval v tom, že měl za ženu paní Irmu, kterou si vůbec nezasloužil. Paní Irma se totiž strašně líbila mému tatínkovi. Na židovku měla nezvykle blond vlasy [...] „Chlapci, tatínek asi začne vyvádět.“ A taky jo. Oblékl se jako dandy. Od Meindla-Mecelese na Příkopech si pořídil anglické šaty, od Poppra-Krásy ve Voďčkové ulici boty [...] Můj tatínek udělal to, co nikdy předtím a co je proti rybářským předpisům.*

25 LUSTIG, Arnošt: *Okamžiky*. Arnošt Lustig vzpomíná na Otu Pavla. 1. vyd. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2003, s. 266.

26 KACZOROWSKI, Aleksander: *Ota Pavel pod povrchem*. Přel. Martin Veselka. 1. vyd. Brno: Host, 2020, s. 214–215.

27 PAVEL, Ota: *Z korespondence*. Ed. Milan Ždímal. 1. vyd. Praha: Primus, 1990, s. 92–93.

28 PAVEL, Ota: *Nejdražší ve střední Evropě*. In: Týž: *Zlatý úhoří*. Ed. Bohumil Svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 29.

U svých známých si vypůjčil na dvacet prutů a zapíchal je podle celého břehu [...] Pak nadešel večer, jaký dobří rybáři milují. [...] A židovský bůh na nebesích tatínka také vyslyšel, u řeky ležela tma tmoucí [...].“²⁹

Povídka *Smrt krásných srnců* proslavila stejnojmenná filmová adaptace režiséra Karla Kachyni z roku 1986. Velmi úspěšný film, který díky pravidelným televizním reprízám znají všechny generace českých diváků, využívá ve „slunné“ první části také motivy z povídek o období první republiky, s nimiž pak kontrastuje „temná“ část z období protektorátu. Kritická životní situace propůjčuje příběhu hlubší smysl, než jaký je obvyklý v žánru pytlácké historky. Pavlova častá adorace pytláctví (zpravidla rybářského) nese jistě i stopy jakési outsiderské rebelie, především však přiznává vášeň, které se nelze ubránit. V mezíní existenciální situaci, jakou představuje povolání synů do nacistického koncentračního tábora, získává tato vášeň rysy ušlechtilosti, neboť se z ní stává služba lidským životům: „Na vědomost se dává, že se v této zemi zřizuje Protektorát Böhmen und Mähren.“ [...] *Můj tatínek těžce nesl, že nesměl na Křivoklát, a nebýt naší maminky, které se bál jen o trošku míň než Adolfa Hitlera, už dávno by tam zajel. V třetím roce války povolali můj brácha Huga a Jirku do koncentráku [...] vidět tu chalupu znamenalo vědět, že ještě stojí a bude asi stát, až tu Němci nebudou, a že tu bude pak i Karel Prošek a možná také my, židi, položidi a čtvrtžidi. [...] „Karle, já potřebuju pro své kluky maso. [...] Karle, přines mi srnce.“ Byla to prosba a příkaz zároveň.“³⁰*

Za pozornost stojí v povídce *Smrt krásných srnců* také – v příbězích z období protektorátu nikoli ojedinělý – motiv pomoci prostých venkovských lidí židovskému spoluobčanovi i navzdory smrtelnému riziku, kterému se pomáhající vystavují: „*Pane, máte všechno od krve.*“ *Tahle česká paní, kterou neznal jménem, ho vzala domů, s mužem srnce přebalili [...] fleky na kabátě mu zatím vyprala. [...] srnec byl spravedlivě rozdělen. Jednu kytu jsme dali pekaři Bláhovi, byl k nám za války moc hodný, jednu do statku Burgrovým, [...] a ostatní máma naložila a dělala mým bráškům Hugovi a Jirkovi omáčky a bifteky [...] Kluci se cpali na příští léta, aby vydrželi Terezín, Osvětim, Mauthausen a pochody smrti [...] a všechny ty krásné věcičky, které pro ně připravili naši vážení sousedé Němci. Hugo se vrátil celkem dobrý. Jirka se vrátil z Mauthausenu a měl čtyřicet kilo [...].“³¹*

Naprostou nespolehlivost vnějšího dokládá povídka *Kapři pro wehrmacht*, ve které si tatínek splete příslušníky gestapa se členy židovské obce. Podobně neúspěšná je pak ve svém odhadu i postava maminky, která tyto Němce označí za slušné (posléze se rodina dozví, že v okolí tito gestapáci ještě týž den vystříleli dvě židovské rodiny). Opět se zde ukazuje, že vnější zdání není dobrým vodítkem k pochopení postav Němců – u Pavla zůstávají neosobními monstry, jednoznačnými a nezpochybnitelnými nepřáteli, o čemž svědčí osudy Pavlovy užší i širší rodiny. Rozbitím busty je symbolicky dokonán zánik Masarykovy první republiky, v níž se Židé mohli realizovat do té doby nebyvalým způsobem: „*Můj tatínek [...] místo aby sehnal do zásoby jídlo, koupil originál bystu prezidenta Masaryka od Štursy [...] Tatínek [...] prohazoval sníh [...] Před domem zastavilo auto a z něj*

29 PAVEL, Ota: *Ve službách Švédska*. In: Týž: Zlatí úhoři. Ed. Bohumil Svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 35 a 49.

30 PAVEL, Ota: *Smrt krásných srnců*. In: Týž: Zlatí úhoři. Ed. Bohumil Svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 71–72, 75–76.

31 Tamtéž, s. 78–79.

vylezli tři civilní pánové, a ten první hned spustil: „Podívejte se na ten zázrak, žid něco dělá.“ [...] Tatínek si je prohlídl, jeden vyhlížel moc židovsky, a tak usoudil: „Vypadáte jako celá židovská obec dohromady.“ [...] jeden z nich [...] řekl: „Nejste zřejmě poseři, a tak pojdte a ukažte nám ty schovaný pušky a kulomety.“ [...] vlezli až na půdu a úplně v rohu objevili zabalený balík. [...] „Vida, bolševik Masaryk [...]“ Tatínek sám musel vzít bystu pana prezidenta a z výšky ji hodit na betonový dvorek [...].“³²

Povídka *Běh Prahou*, která nesměla do roku 1989 oficiálně vyjít, tematizuje antisemitismus stalinistického období v Československu na procesu s Rudolfem Slánským a dalšími funkcionáři popravenými v roce 1952. Kateřina Čapková k tomuto procesu připomíná, že je tradičně chápán v souvislosti s podobnými procesy v komunistických stranách střední a východní Evropy, byl však výjimečný antisemitskou rétorikou – podle zpráv tajné policie o veřejném mínění z různých míst v republice rezonovaly tehdy protizidovské postoje mezi československou populací překvapivě silně, což je v rozporu s názorem, že antisemitismus byl pouze sovětským importem.³³

Pavlův tatínek i Ota Pavel sám se po politických procesech od komunistické ideologie odvrátili, ale ze strachu z nevypočitatelného a antisemitsky orientovaného režimu zůstali až do konce svého života členy KSČ – v závěru povídky *Běh Prahou* tuto proměnu autor líčí tak, že tatínek přestal být komunistou a stal se zase Židem: „[...] tatínek měl ke komunismu blízko. [...] Naši měli už jen takový domeček poblíž Prahy. Přijel jsem jednou za nimi [...] tatínek seděl v podulíkačkách u stolu a plakal. [...] Poprvé a naposled v životě se mi sesul do náruče, jako to dělají děti. Já už byl chlap. Držel jsem ho a díval se přes jeho hlavu do toho Rudého práva, kde zaškrtil [...]: Rudolf Slánský, židovského původu / Bedřich Geminder, židovského původu / Ludvík Frejka, židovského původu / Bedřich Reicin, židovského původu, Rudolf Margolius, židovského původu. Ta řada židů pokračovala [...]. Když se utišil, podíval se nepřítomně na mě [...] a povídá: „Zase zabíjejí židy. Už to zase potřebujou na někoho svést.“³⁴

Podobně jako v beletristické tvorbě Vojtěcha Rakouse jsou i v prózách Oty Pavla základem povídky rozvíjející příběh s výraznou pointou, vyskytují se zde však i mikropříběhy anekdotického rázu nebo humoresky. U obou autorů je patrná tendence nezobrazovat přímo a vyhýbat se dekorativním prvkům. Tradiční zákaz zobrazování, který se ve 20. století uplatňuje převážně již jen v židovské ortodoxii, má v západoevropské a severoamerické modernistické próze pozoruhodný ekvivalent ve snaze skutečnost nepopisovat, ale textem prózy originálně vytvářet. Pavlův oblíbený autor Ernest Hemingway se o to s úspěchem pokoušel za svého pobytu v Paříži ve dvacátých letech, kdy s anglickými, francouzskými, rakouskými a dalšími prozaiky možnosti nového způsobu utváření světa svých próz promýšlel.

Třebaže Pavlovy vzpomínkové autobiografické povídky z rybaření nejsou tak spektakulárně dobrodružné jako Hemingwayovy prózy z loveckých výprav v Africe, je patrný

32 PAVEL, Ota: *Kapři pro wehrmacht*. In: Týž: *Zlatí úhoři*. Ed. Bohumil svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 81–84.

33 ČAPKOVÁ, Kateřina – KIEVAL, Hillel J. (eds.): *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami*. 1. vyd. Praha: NLN, 2022, s. 316–317.

34 Ota PAVEL, Ota: *Běh Prahou*. In: Týž: *Zlatí úhoři*. Ed. Bohumil svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 141.

zájem obou autorů o vytvoření sugestivní atmosféry, díky níž si čtenář připadá jako přímý účastník dění. Dřívější realisté se domnívali, že takového pocitu sounáležitosti až spoluúčasti lze dosáhnout důkladným popisem prostředí, postav a dějů. Pro modernisty je klíčovým momentem výběr detailů a naskicování situací, které co nejvíc uvolní dotvářecí a přetvářecí schopnosti čtenářů.

Věcnost a odmítání dekorativnosti, které jsou povídkám Vojtěcha Rakouse a Oty Pavla společné, se ocitají v protikladu k citově zatíženým pasážím textů. Především v prozaickém stylu Oty Pavla lze mluvit o jistém stupni lyrizace výpovědi. Silného emocionálního účinku však v těchto pasážích není většinou dosahováno připojením lyrického komentáře – prožitek emocí zde vyplývá z povahy skutečností, jejichž kontrastní nasvícení vyjevuje bolestné stránky moderní civilizace.

Sounáležitost zralých povídek Vojtěcha Rakouse a Oty Pavla s židovskými duchovními a kulturními tradicemi je nejlépe patrná v charakteristice postav a vnějšího prostředí přírodního i společenského. Autoři neusilují o celistvý popis postav ve stylu balzakovského realismu. Vizualní vjemy jsou pro ně důležité spíše ve svém symbolickém významu, který odkazuje k zapojení postavy do sítě společenských vztahů.

Nikoli náhodou se proto čtenáři nedaří ani u hlavních postav jednotlivých próz představit si je v konkrétnosti, na kterou je zvyklý z četby nežidovských – zejména realistických – prozaiků. V Rakousových prózách nemáme bližší představu o postavách procházejících celými povídkovými cykly, jako jsou např. Modche a Rézi, u Oty Pavla dokonce ani u postavy tatínka, která sjednocuje rozmanité povídky a črty z období první republiky, protektorátu i poválečných let. U postav je rozhodující jejich charakter, vnitřní síla a energie, kterou vyzařují, jejich touha po důstojném a plném životě.

V povídkách Vojtěcha Rakouse tvoří protiklad kladných postav asimilujících se Židů na (středo)českém venkově bohatí nebo velkoměstští Židé „němcíci“. U Oty Pavla tvoří kontrast nejen k postavám českých Židů, ale i nežidovských Čechů odpudivá monstra Němců, u nichž vůbec nemá smysl se zabývat jejich charakteristikami, protože jsou ve své nelidskosti nerozlišitelní. Charakter nežidovských postav je dán především jejich postoji k židovským spoluobčanům. U Rakouse je pochopitelně vnímání nežidovských postav odlišné, protože Židé a křesťané žili v jeho době spíše vedle sebe než spolu. O více než dvě generace mladší Ota Pavel však již žije v době, kdy společná existenciální problematika moderního člověka přece jen odsouvá do pozadí řadu skupinových odlišností, které byly pro Rakouse důležité.

Zobrazování přírodního a společenského prostředí také nese v textech obou autorů některé znaky židovských tradic – především náznakovitost spočívající v rychlém naskicování těch rysů, které odrážejí vnitřní svět prožívajícího subjektu. Podobně jako u postav není ani u prostředí dost dobře možné si je představit. Vojtěch Rakous neposkytuje opěrné body pro vnímání majestátnosti polabské krajiny, ze zrajícího obilí se raduje jako pomocník židovského obchodníka, který od sedláků skupuje jejich úrodu. V příbězích z učňovských let v Praze se nesnaží zprostředkovávat tajemnou atmosféru židovského hřbitova nebo staroměstských uliček, dvorů a zákoutí, v jejichž prostoru se pohybuje.

Ota Pavel byl v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století často označován za spisovatele, který českým čtenářům objevil krásy rozmanité přírody Křivoklátska. Tato inter-

pretace zřejmě měla odvést pozornost od vážných problémů moderní lidské existence, které Pavel i na malém prostoru povídek dokázal naznačit. Příroda nemá v Pavlových povídkách hodnotu sama o sobě, ale pouze ve vztahu k člověku. O křivoklátských lesích Pavel konstatuje, že jsou hluboké, a proto se v nich někteří lidé bojí. Nezajímá ho flora a fauna lesů s řadou vzácných druhů, ani mimořádně členitý krajinný reliéf. Příroda, zvláště pak řeka, má jinou funkci – je živoucí bytostí, se kterou postavy rybářů rozmlouvají, k níž se uchylují v těžkých chvílích, protože je nikdy nezradí, i když dokáže být leckdy nevlídná, někdy i krutá.

Již zmíněná epizodičnost a anekdotický ráz Rakousových i Pavlových krátkých povídek jsou příznačné pro ústní slovesnost, z jejíhož bohatství židovská literární tradice čerpá. V působivé zkratce umožňují takto konstruované texty usouvztažnit na malém prostoru konkrétnost životního materiálu s originálním, zpravidla nonkonformním postojem k životu. Časté nadsázky a zkratkovitá zobecnění zvýrazňují hodnotové protiklady, na jejichž kontrastním situování je významové dění povídek založeno. Z těchto protikladů se rodí také komično, jehož další důležitou funkcí je – vedle obligatorní funkce zábavné – nastolení nových společenských pravidel pro komunikování jinak nepřijatelných obsahů.

Porovnáme-li texty nežidovských autorů česky psané prózy humoristického a společensky nonkonformního zaměření s povídkami Vojtěcha Rakouse a Oty Pavla, je patrný rozdíl především v pojetí postav, které se nějakým způsobem vymezují proti stávajícím poměrům. Kupříkladu Jaroslav Hašek dovádí v Rakousově době rezistenci svých postav z okraje společnosti vůči dobové „normalitě“ ad absurdum, aby ostře nasvítíl nepřirozenost či přímo zvrácenost této „normality“. V Pavlově době má například Bohumil Hrabal ve svých prózách mnohem nonkonformnější postavy outsiderů, než jakými své povídky zabydlel Ota Pavel. Rakousovi a Pavlovi ztroskotanci však neuskutečňují svou revoltu mluvením (v podobě hospodských historek či pábení) nebo sněním, ale konáním – znovu a znovu se snaží vzepřít nepřízní osudu a začít nové podnikání nebo alespoň změnit nějak svůj život, aby vyšší moci ukázali, že je s nimi třeba stále počítat. Zakoušení i reflexe židovství je u těchto Pavlových postav – především u postavy tatínka – zobrazováno velice věcným, názorným a úsporným stylem, jehož estetický účinek se v nových generacích čtenářů potvrzuje jako mimořádně silný.

Nezlomnost, vůle k životu, neutuchající víra v možnost jeho plnějšího prožívání – to jsou hodnoty, které Vojtěch Rakous a Ota Pavel vtělili do postav svých literárních textů ve století, v němž Židé čelili do té doby nebývalému utrpení. Problematika asimilace, kterou tematizují Rakousovy povídky, vypovídá mnohé o společenských proměnách v českých zemích od konce 19. století do 2. světové války. V Pavlově době je po nacistické genocidě Židů situace zcela jiná – zbytky židovského obyvatelstva se snaží zachránit alespoň něco z bohatých tradic duchovní a materiální kultury národa, jehož existence stále není úplně samozřejmá.

Literatura

- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005. 360 s.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – KIEVAL, Hillel J. (eds.): *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami*. 1. vyd. Praha: NLN, 2022. 453 s.
- KACZOROWSKI, Aleksander: *Ota Pavel pod povrchem*. Přel. Martin Veselka. 1. vyd. Brno: Host, 2020. 336 s.
- KIEVAL, Hillel J.: *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011. 400 s.
- KREJČOVÁ, Helena – MÍŠKOVÁ, Alena: *Poznámky k otázce antisemitismu v českých zemích na konci 19. století*. In: HOENSCH, Jörg K. – BIMAN, Stanislav – LIPTÁK, Eubomír (eds.): *Emancipácia židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsku-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1999, s. 45–71.
- LUSTIG, Arnošt: *Okamžiky. Arnošt Lustig vzpomíná na Otu Pavla*. 1. vyd. Zvole u Prahy: Andrej Šťastný, 2003. 307 s.
- PAVEL, Ota: *Z korespondence*. Ed. Milan Ždímal. 1. vyd. Praha: Primus, 1990. 160 s.
- PAVEL, Ota: *Zlatí úhoři*. Ed. Bohumil Svozil. 3. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1991. 224 s.
- RAKOUS, Vojtěch: *Vokovičtí a přespolní I*. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926. 269 s.
- RAKOUS, Vojtěch: *Vokovičtí a přespolní II*. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926. 271 s.
- RAKOUS, Vojtěch: *Vokovičtí a přespolní III*. 7. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1926. 206 s.
- SVOZIL, Bohumil: *Krajiny života a tvorby Oty Pavla*. 1. vyd. Praha: Jiří Tomáš – Akropolis, 2003. 240 s.

doc. PaedDr. Petr Kučera, Ph.D.

Katedra germanistiky a slavistiky
Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni
Riegrova 11, 306 14 Plzeň, Česká republika
pekucera@kgs.zcu.cz



Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.